

cum perdat omnem qui fornicatur ab eo. Sed quatenus intelligenda atque limitanda sit hæc fornicatio, et utrum etiam propter hanc liceat dimittere uxorem, latebrosissima quæstio est. Licere tamen propter istam quæ in in stupris committitur, nulla quæstio est. Et ubi dixi, hoc permissum esse, non jussum; non attendi aliam Scripturam, dicentem, « Qui tenet adulteram, stultus » et impius est¹. » Nec sane adulteram dixerim fuisse deputandam illam mulierem etiam postea quam audivit a Domino, « Nec ego te damnabo, vade, deinceps jam » noli peccare², » si hoc obedienter audivit.

VII. Loco alio peccatum fratris ad mortem, de quo dicit Joannes apostolus, « Non pro illo dico ut roget quis³, » ita definivi ut dicerem, *Peccatum fratris ad mortem puto esse, cum post agnitionem Dei per gratiam Domini nostri Jesu Christi quisque oppugnat fraternitatem, et adversus istam gratiam qua reconciliatus est Deo, invidentiæ facibus agitur.* Quod quidem non confirmavi, quoniam hoc putare me dixi: sed tamen addendum fuit, si in hac tam scelerata mentis perversitate finierit hanc vitam: quoniam de quocumque pessimo in hac vita constituto non est utique desperandum, nec pro illo imprudenter oratur, de quo non desperatur.

VIII. In secundo item libro: *Nulli, inquam, licebit ignorare Dei regnum, cum ejus Unigenitus non solum intelligibiliter, sed etiam visibiliter in homine Dominico de cælo venerit, judicaturus vivos et mortuos.* Sed non video utrum recte dicatur *homo Dominicus*, qui est Mediator Dei et hominum, homo Christus Jesus; cum sit utique Dominus. Dominicus autem homo quis in ejus sancta familia non potest dici? Et hoc quidem ut dicerem, apud quosdam legi tractatores

¹ Prov. XVIII, 22. — ² Joan. VIII, 1. — ³ I Joan. V, 16.

catholicos divinatorum eloquiorum¹. Sed ubicumque hoc dixi, dixisse me nollem. Postea quippe vidi non esse dicendum, quamvis nonnulla possit ratione defendi. Item quod dixi, *Nullius enim fere conscientia Deum potest odisse*, non video fuisse dicendum. Multi enim sunt de quibus scriptum est: « Superbia eorum qui oderrunt te¹. »

IX. Alio loco in eo quod dixi, *ob hoc dixisse Dominum, « Sufficit diei malitia sua², » quia cibos sumere urgebit ipsa necessitas quam propterea malitiam nominatam arbitror, quia pœnalis nobis est, pertinet enim ad hanc fragilitatem quam peccando meruimus*, non attendi etiam primis hominibus data fuisse in paradiso corporis alimenta, antequam istam mortis pœnam peccando meruissent. Sic enim erant immortales in corpore nondum spiritali, sed animali, ut tamen in ejusmodi immortalitate corporalibus alimentis uterentur. Item quod dixi, « Quam sibi Deus elegit gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam neque rugam³, » non ideo dixi, quia nunc ex omni parte jam talis est, quamvis ad hoc electa non dubitaretur, ut talis sit quando Christus apparuerit vita ejus: tunc enim et ipsa cum illo apparebit in gloria: propter quam gloriam dicta est Ecclesia gloriosa. Item quod Dominus ait, « Petite, et accipietis; quærite, et invenietis; pulsate, » et aperietur vobis⁴, » operose quidem tria ista quid inter se differant exponendum putavi, sed longe melius ad instantissimam petitionem omnia referuntur. Hoc quippe ostendit, ubi eodem verbo cuncta conclusit, dicens, « Quanto magis Pater vester qui in cœlis est, da-

¹ Forte apud Athanasium in Exposit. fidei, et Epiphanium in Africorato. — ² Psal. LXXXIII, 22. — ³ Matth. VI, 34. — ⁴ Ephes. V, 27. — ⁵ Matth. VII, 7.

» bit bona petentibus se ? » Non enim dixit petentibus et quærentibus et pulsantibus. Hoc Opus sic incipit : *Sermonem quem locutus est Dominus.*

CAPUT XX.

Psalmus contra partem Donati.

VOLENS etiam causam Donatistarum ad ipsius humilissimi vulgi et omnino imperitorum atque idiotarum notitiam pervenire, et eorum quantum fieri posset per nos inhærere memoriæ Psalmum qui eis cantaretur, per Latinas litteras feci : sed usque ad V litteram. Tales autem Abecedarios appellant. Tres vero ultimas omisi ; sed pro eis novissimum quasi epilogum adjunxi, tanquam eos mater alloqueretur Ecclesia. Hypopsalma etiam quod responderetur, et proæmium causæ, quod nihilominus cantaretur, non sunt in ordine litterarum : earum quippe ordo incipit post procæmium : Ideo autem non aliquo carminis genere id fieri volui, ne me necessitas metrica ad aliqua verba quæ vulgo minus sunt usitata, compelleret. Iste Psalmus sic incipit : *Omnes qui gaudetis de pace, modo verum judicate*, quod ejus hypopsalma est.

CAPUT XXI.

Contra epistolam Donati hæretici, liber unus.

I. LIBRUM etiam contra epistolam Donati, qui partis Donati secundus post Majorinum episcopus apud Carthaginem fuit, eodem presbyterii mei tempore scripsi, in qua Epistola ille agit, ut non nisi in ejus communionem baptisma Christi esse credatur : cui nos contradicimus. In quo dixi in quodam loco de apostolo Petro, quod in illo tanquam in petra fundata sit Ecclesia ; qui sensus etiam cantatur ore multorum in versibus beatissimi Ambrosii, ubi de gallo gallinaceo ait, *Hoc, ipsa petra Ecclesiæ, canente, culpam diluit.* Sed scio me postea sæpissime sic exposuisse quod a Domino dictum est, « Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo » Ecclesiam meam¹ : » ut super hunc intelligeretur quem confessus est Petrus dicens, « Tu es Christus filius Dei » vivi : » ac sic Petrus ab hac petra appellatus personam Ecclesiæ figuraret, quæ super hanc petram ædificatur, et accepit claves regni cœlorum. Non enim dictum est illi, Tu es petra ; sed, « Tu es Petrus. » Petra autem erat Christus, quem confessus Simon sicut eum tota Ecclesia confitetur, dictus est Petrus. Harum autem duarum sententiarum quæ sit probabilior, eligat lector.

II. Alio loco dixi, *Nullius mortem Deus querit* : quod sic accipiendum, quia homo sibi acquisivit mortem deserens Deum, et acquirit qui non recurrit ad Deum, secundum quod scriptum est : « Deus mortem

¹ Matth. xvi, 18.

» non fecit¹.» Sed etiam illud non minus verum est, «Vita
» et mors a Domino Deo est² : » vita scilicet a donante,
mors a vindicante.

III. Item quod dixi, Donatum cujus epistolam refel-
lebam, rogasse ut Imperator inter ipsum et Cæcilianum,
transmarinos episcopos iudices daret; non ipsum, sed
alium Donatum, ejusdem tamen schismatis, hoc fecisse
probabilius invenitur. Ille autem non erat Carthaginen-
sis Donatistarum episcopus, sed a Casis nigris, qui ta-
men primus apud Carthaginem ipsum nefarium schisma
commisit. Nec sane Donatus Carthaginensis ut Christiani
rebaptizarentur instituit, quod ego eum instituisse cre-
dideram, quando ejus Epistolæ respondebam. Nec de
libro Ecclesiastici ipse abstulit de media sententia verba
ad rem necessaria, ubi cum scriptum sit, « Qui bapti-
» zatur a mortuo, et iterum tangit illum, quid proficit
» lavatio ejus³ ? » iste sic posuit tanquam scriptum est,
« Qui baptizatur a mortuo, quid proficit lavatio ejus ? »
Nos autem et ante quam esset pars Donati, sic habuisse
codices plurimos, verumtamen Afros, ut non esset in
medio, *et iterum tangit illum*, postea didicimus. Quod
si tunc scissem, non in istum tanquam in furem divini
eloquii, vel violatorem, tanta dixissem, Hic liber⁴ sic
incipit, *Abs te isto præsentem audiveram*.

¹ Sap. xi, 13. — ² Eccli. xi, 14. — ³ Eccli. xxxiv, 30. — ⁴ Non
extat.

CAPUT XXII.

Contra Adimantum Manichæi discipulum, liber unus.

I. EODEM tempore venerunt in manus meas quædam
disputationes Adimanti, qui fuerat Manichæi discipulus,
quas conscripsit adversus Legem et Prophetas, velut
contraria eis Evangelica et Apostolica scripta demons-
trare conatus. Huic ergo respondi, verba ejus ponens,
eisque reddens responsum meam. Quod opus uno vo-
lumine conclusi, et in eo quibusdam quæstionibus non
semel, sed iterum respondi, quoniam quod primum res-
ponderam perierat, et tunc inventum est, cum jam ite-
rum respondissem. Aliquas sane earumdem quæstionum
popularibus ecclesiasticis sermonibus solvi: adhuc etiam
quibusdam non respondi: aliquæ remanserunt, quæ re-
bus aliis magis urgentibus prætermisæ sunt, cumulo
quoque oblivionis adjuncto.

II. In hoc dixi, *Certis enim quibusdam umbris
et figuris rerum, ante Domini adventum, secundum
mirabilem atque ordinatissimam distributionem tem-
porum populus ille tenebatur qui Testamentum Ve-
tus accepit: tamen in eo tanta prædicatio et prænun-
tatio Novi Testamenti est, ut nulla in Evangelica
atque Apostolica doctrina reperiantur quamvis ardua
et divina præcepta et promissa, quæ illis etiam libris
veteribus desint.* Sed addendum erat, pene, atque di-
cendum, ut pene nulla in Evangelica atque Apostolica
doctrina reperiantur, quamvis ardua et divina præcepta
et promissa, quæ illis etiam libris veteribus desint. Quid

est enim quod in sermone Evangelico in monte Dominus dicit : « Audistis quia dictum est antiquis hoc, ego autem » dico vobis ¹ : » si nihil ipse amplius præcepit, quam præceptum est in illis veteribus libris ? Deinde regnum cœlorum illi populo fuisse promissum non legimus in iis quæ promissa sunt Lege data per Moysen in monte Sina ², quod proprie Velus dicitur Testamentum, quod præfiguratum dicit Apostolus per ancillam Saræ et filium ejus ³ : sed et ibi figuratum est et novum per ipsam Saram et filium ejus. Proinde si figuræ discutiantur, omnia ibi prophetata reperiuntur, quæ sunt præsentata, vel expectantur præsentanda per Christum. Verumtamen propter quædam præcepta non figurata, sed propria, quæ non in Vetere Testamento, sed in Novo inveniuntur, cautius et moderatius diceretur, pene nulla, quam nulla hic esse quæ non sint et illic : quamvis illic sint illa duo præcepta de dilectione Dei et proximi, quo rectissime omnia et legitima et Prophetica et Evangelica et Apostolica referuntur.

III. Item quod dixi, *Tribus modis in Scripturis sanctis filiorum nomen accipitur* : minus considerate dictum est. Et alios enim quosdam modos sine dubio prætermisimus, sicut dicitur filius gehennæ ⁴, vel filius adoptivus ; quæ utique nec secundum naturam, nec secundum doctrinam, nec secundum imitationem dicuntur ⁵. Quorum trium modorum tanquam sola sint exempla reddidimus : secundum naturam, sicut Judæi filii Abrahæ ; secundum doctrinam, sicut filios suos quos Evangelium docuit ⁶, Apostolus vocat ; secundum imitationem, sicut filii Abrahæ nos sumus ⁷, cujus imitamur fidem. Quod autem dixi : « Cum induerit incorruptionem et immorta-

¹ Matth. v, 21. — ² Exod. xix, 2. — ³ Galat. iv, 24. — ⁴ Matth. xxiii, 15. — ⁵ Rom. viii, 37. — ⁶ I Cor. iv, 14. — ⁷ Galat. iv, 28.

tatem, jam non caro et sanguis erit ¹ : » secundum corruptionem carnalem dictum est carnem non futuram, non secundum substantiam, secundum quam Domini corpus etiam post resurrectionem caro appellata est ².

IV. Alio loco, *nisi quisque*, inquam, *voluntatem mutaverit, bonum operari non potest, quod in nostra potestate esse positum alio loco docet, ubi ait* : « Aut » facite arborem bonam et fructum ejus bonum ; aut facite arborem malam et fructum ejus malum ³. » Quod non est contra gratiam Dei quam prædicamus. In potestate quippe hominis est mutare in melius voluntatem, sed ea potestas nulla est nisi a Deo detur, de quo dictum est : « Dedit eis potestatem filios Dei fieri ⁴. » Cum enim hoc sit in potestate quod cum volumus facimus, nihil tam in potestate quam ipsa voluntas est, sed præparatur voluntas a Domino. Eo modo ergo dat potestatem. Sic intelligendum est et quod dixi postea, *In nostra potestate esse, ut vel inseri bonitate Dei, vel excidi ejus severitate mereamur* : quia in potestate nostra non est, nisi quod nostram sequitur voluntatem. Quæ cum fortis et potens præparatur a Domino, facile fit opus pietatis, etiam quod difficile atque impossibile fuit. Hic liber sic incipit : *De eo quod scriptum est, In principio fecit Deus cœlum et terram.*

¹ I Cor. xv, 54. — ² Luc. xxiv, 39. — ³ Matth. xii, 33. — ⁴ Joan. i, 12.

CAPUT XXIII.

*Expositio quarundam propositionum ex Epistola
Apostoli ad Romanos.*

I. Cum presbyter adhuc essem, contigit ut apud Carthaginem inter nos qui simul eramus, ad Romanos Apostoli Epistola legeretur, et quædam interrogabar a fratribus: quibus cum sicut poteram responderem, voluerunt scribi potius quæ dicebam, quam sine litteris fundi. Ubi cum eis obtemperarem, liber unus accessit superioribus opusculis meis. In quo libro, *Quod autem ait, inquam, Scimus quia lex spiritualis est, ego autem carnalis sum: satis ostendit non posse impleri legem, nisi a spiritualibus quales facit gratia Dei.* Quod utique non ex persona Apostoli accipi volui, qui jam spiritualis erat: sed hominis sub lege positi, nondum sub gratia¹. Sic enim prius hæc verba sapiebam, quæ postea lectis quibusdam divinatorum tractatoribus eloquiorum, quorum me moveret auctoritas, consideravi diligentius, et vidi etiam de ipso Apostolo posse intelligi, quod ait: « Scimus quoniam lex spiritualis est, ego autem carnalis sum²: » quod in eis libris quos contra Pelagianos nuper scripsi, quantum potui diligenter ostendi. In isto ergo libro et hoc quod dictum est, *Ego autem carnalis sum*: et deinde cætera usque ad eum locum, ubi dicit: « Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis » hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum³: » dixi hominem describi adhuc sub lege, nondum

¹ Rom. vii, 14. — ² Ibid. — ³ Ibid. 24.

sub gratia constitutum, bene facere volentem, sed victum concupiscentia carnis male facientem. A cujus concupiscentiæ dominatu non liberat, nisi gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum dono Spiritus sancti, per quem diffusa charitas in cordibus nostris vincit carnis concupiscentias, ne consentiamus eis ad male faciendum; sed potius bona faciamus. Unde quidem jam everlitur hæresis Pelagiana, quæ vult, non ex Deo nobis, sed ex nobis esse charitatem qua bene ac pie vivimus. Sed in illis libris, quos adversus eos edidimus, etiam spiritualis hominis jamque sub gratia constituti melius intelligi verba ista monstravimus, propter carnis corpus, quod spiritale nondum est, erit autem in resurrectione mortuorum; et propter ipsam carnis concupiscentiam, cum qua ita confligunt sancti, non ei consentientes ad malum, ut tamen ejus motibus, quibus repugnantibus resistunt, non careant in hac vita: non eos autem habebunt in illa, ubi absorbebitur mors in victoriam. Propter hanc itaque concupiscentiam motusque ipsos, quibus ita resistitur, ut tamen sint in nobis, potest quisque sanctus jam sub gratia positus dicere ista omnia, quæ hic esse dixi verba hominis nondum sub gratia positi, sed sub lege. Quod hic ostendere longum est, et hoc ubi ostenderit dictum est.

II. Item disputans quid elegerit Deus in nondum nato, cui dixit servitutum esse majorem: et quid in eodem majore similiter nondum nato, reprobaverit, de quibus propter hoc commemoratur, quamvis longe postea prolatum propheticum testimonium: « Jacob dilexi, » Esau autem odio habui¹: » ad hoc perduxit ratiocinationem, ut dicerem: *Non ergo elegit Deus opera cujusquam in præscientia, quæ ipse daturus est: sed*

¹ Rom. ix, 13, et Malach. 1, 3.

fidem elegit in præscientia, ut quem sibi crediturum esse præscivit, ipsum elegerit qui Spiritum sanctum daret, ut bona operando etiam vitam æternam consequeretur. Nondum diligentius quæsiveram, nec adhuc inveneram qualis sit electio gratiæ de qua idem dicit Apostolus; « Reliquiæ per electionem gratiæ salvæ factæ » sunt³: » quæ utique non est gratia si eam merita ulla præcedant, ne jam quod datur, non secundum gratiam, sed secundum debitum reddatur potius meritis quam donetur. proinde quod continuo dixi, *Dicit enim idem Apostolus*: « Idem Deus qui operatur omnia in omnibus². » Nusquam autem dictum est, *Deus credit omnia in omnibus*: ac deinde subjunxi, *Quod ergo credimus, nostrum est; quod autem bonum operamur, illius est qui credentibus dat Spiritum sanctum*, profecto non dicerem, si jam scirem etiam ipsam fidem inter Dei munera reperiri, quæ dantur in eodem spiritu. Utrumque ergo nostrum est propter arbitrium voluntatis, et utrumque tamen datum est per spiritum fidei et charitatis. Neque enim sola charitas, sed sicut scriptum est: » Charitas cum fide a Deo Patre et Domino nostro Jesu Christo³. »

III. Et quod paulo post dixi, *Nostrum est enim credere et velle, illius autem dare credentibus et volentibus facultatem bene operandi per Spiritum sanctum, per quem charitas diffunditur in cordibus nostris*, verum est quidem, sed eadem regula, et utrumque ipsius est, quia ipse præparat voluntatem; et utrumque nostrum, quia non fit nisi volentibus nobis. Ac per hoc quod etiam postea dixi, *Quia velle possumus nisi vocemur, et cum post vocationem voluerimus, non sufficit voluntas nostra et cursus noster, nisi Deus et vires cur-*

¹ Rom. xi, 5. — ² 1 Cor. xii, 6. — ³ Ephes. vi, 23.

rentibus præbeat, et perducatur quo vocat; ac deinde subjunxi: « Manifestum est ergo non volentis neque cur- » rentis, sed miserentis Dei esse quod bene operamur¹, » omnino verissimum est. Sed parum de ipsa vocatione disserui quæ fit secundum propositum Dei: non enim omnium qui vocantur, talis est, sed tantum electorum. Itaque quod paulo post dixi, *Sicut enim in iis quos eligit Deus, non opera, sed fides inchoat meritum; ut per munus Dei bene operentur: sic in iis quos damnat, infidelitas et impietas inchoat pœnæ meritum, ut per ipsam pœnam etiam male operentur*, verissime dixi: sed fidei meritum etiam ipsum esse donum Dei, nec putavi quærendum esse, nec dixi.

IV. Et alio loco, *Cujus enim miseretur, inquam, facit eum bene operari; et quem obdurat, relinquit eum ut male operetur². Sed illa misericordia præcedenti merito fidei tribuitur: et ista obduratio præcedenti impietati.* Quod quidem verum est; sed adhuc quærendum erat utrum et meritum fidei de misericordia Dei veniat, id est, utrum ita misericordia ideo tantummodo fiat in homine, quia fidelis est, an etiam facta fuerit ut fidelis esset. Legimus enim dicente Apostolo: « Misericordiam consecutus sum ut fidelis essem³: » non ait, quia fidelis eram. Fideli ergo datur quidem, sed data est etiam ut esset fidelis. Rectissime itaque alio loco in eodem libro dixi, *Quoniam si non ex operibus, sed misericordia Dei et vocamur ut credamus, et credentibus præstatur ut bene operemur, non est gentibus ista invidenda misericordia*: quamvis minus ibi diligenter de illa quæ per Dei propositum fit, vocatione tractaverim. Hic liber sic incipit: *Sensus hi sunt in Epistola Pauli ad Romanos.*

¹ Rom. ix, 16. — ² Id. ix, 18. — ³ 1 Cor. vii, 25.

CAPUT XXIV.

Expositio Epistolæ ad Galatas, liber unus.

I. Post hunc librum exposui ejusdem Apostoli Epistolam ad Galatas, non carptim, id est, aliqua præmittens, sed continuanter et totam. Hanc autem expositionem uno volumine comprehendi. In quo illud quod dictum est, *Priores ergo Apostoli veraces, qui non ab hominibus, sed a Deo per hominem missi sunt, per Jesum Christum, scilicet adhuc mortalem. Verax etiam novissimus Apostolus, qui per Jesum Christum totum jam Deum post resurrectionem ejus missus est; propter immortalitatem dictum est, totum jam Deum, quam post resurrectionem habere cœpit, non propter divinitatem semper immortalitatem, a qua nunquam recessit, in qua totus Deus erat, et cum moriturus adhuc erat. Hunc autem sensum sequentia manifestant: adjunxi enim dicens, *Priores sunt cæteri apostoli per Jesum Christum adhuc ex parte hominem, id est, mortalem: Novissimus est apostolus Paulus per Jesum Christum jam totum Deum, id est, ex omni parte immortalem.* Hoc enim dixi, exponens quod ait Apostolus, « Non ab hominibus neque per hominem, » sed per Jesum Christum et Deum Patrem¹: » quasi jam Jesus Christus non sit homo. Sequitur enim: *Qui suscitavit illum a mortuis: ut hinc appareret cur dixerit, neque per hominem.* Proinde propter immortalitatem jam nunc non homo Christus Deus: propter substantiam vero naturæ humanæ, in qua ascendit in cœlum,*

¹ Galat. 1, 1.

etiam nunc mediator Dei et hominum homo Christus Jesus¹, quoniam sic veniet quomodo eum viderunt qui viderunt euntem in cœlum.

II. Item quod dixi, *Gratia Dei est qua nobis donantur peccata ut reconciliemur Deo: pax autem qua reconciliamur Deo, sic accipiendum est, ut tamen sciamus etiam utrumque ad generalem Dei gratiam pertinere: quomodo in populo Dei aliud specialiter Israël, aliud Judas; et tamen utrumque generaliter Israël.* Item cum exponerem, *Quid ergo Lex transgressionis gratia proposita est: ita distinguendum putavi, ut interrogatio esset. Quid ergo?* Ac deinde responsio: « Lex transgressionis gratia proposita est¹. » Quod quidem non abhorret a vero; sed melior mihi videtur ista distinctio, ut interrogatio sit, *Quid ergo Lex?* et inferatur responsio: *Transgressionis gratia proposita est.* Quod autem dixi, *Ordinatissime itaque subjunxit: « Quod si spiritu ducimini, non adhuc estis sub lege²: » ut intelligamus eos esse sub Lege, quorum spiritus ita concupiscit adversus carnem, ut non ea quæ volunt faciant, id est, non se teneant invictos in charitate justitiæ, sed a concupiscente adversum se carne vincantur,* hoc ex illo sensu est, quo sentiebam id quod dictum est, « Caro concupiscit adversus » spiritum, et spiritus adversus carnem: hæc enim sibi » invicem adversantur, ut non ea quæ vultis faciatis³, » ad eos pertinere qui sub Lege sunt, nondum sub gratia. Adhuc enim non intellixeram hæc verba, et illis qui sub gratia sunt, non sub Lege, propterea convenire, quia et ipsi concupiscentias carnis, contra quas spiritu concupiscunt, quamvis eis non consentiant, nollent tamen ullas habere si possent. Et ideo non quæcumque volunt

¹ Galat. III, 19. — ² Id. v, 18. — ³ Ibid. 17.